

JENEY JÁNOS

MAGYARORSZÁGRÓL KÉSZÍTETT TÉRKÉPEK AZ AMERIKAI FÖLDRAJZI TÁRSASÁGNÁL

ABSZTRAKT: Gróf Teleki Pál már 1918 végén látta, hogy Magyarország nagyon gyenge pozícióban van a háborút lezáró béketárgyalásokon. A diplomáciai kapcsolat felvétele nem volt lehetséges, ezért Teleki informális kapcsolatait akarta kihasználni. Ismerte a győztes kormányok mellett dolgozó földrajztudósokat és néhányukkal levelezett. 1919 januárjában egy amerikai misszió tagjaként Teleki barátja, Lawrence Martin járt Budapesten. Ekkor a magyar delegáció anyaga készülöben volt, viszont Teleki így is adott Martinnak térképeket. Ezek egy része később csak az amerikaiak által került Párizsba, és mikor ők távoztak, ezen anyagokat magukkal vitték. Az Amerikai Földrajzi Társaság a kisantant országoktól és a britektől is kapott térképeket, igaz a tőlük kapott térképeket nem vették be az amerikai delegáció anyagai közé. A térképek tartalmának elemzése után egyértelmű, hogy miért állította Lawrence Martin 1923-ban, hogy a magyar kormány szolgáltatta a legpontosabb térképeket a béketárgyalásokra.

KULCSSZAVAK: Teleki, Bowman, Martin, Trianon, néprajzi térkép, Amerika, Amerikai Földrajzi Társaság, békediktátum

Bevezetés

A trianoni békekonferencián minden kormány mellett dolgoztak földrajztudósok, akik még a háború előtti időkből ismerték egymást. Legtöbbjük részt vett az Amerikai Földrajzi Társaság által szervezett transzkontinentális expedíción 1912-ben,¹ amikor másfél hónapig egy vonaton utaztak keresztül Amerikán. A békekötések előtt viszont a tudósok egymással ellentétes oldalt és érdeket képviseltek. A hadiállapot miatt a szemben álló államok között nem volt diplomáciai kapcsolat és volt olyan állam, ahol még a levélforgalmat is korlátozták. Ez egy ellentmondásos helyzetet teremtett: az egyes tudósok ugyan hajlandók lettek volna egymással kommunikálni, a kormányaik és azok szövetségesei² azonban részben vagy egészben ellene voltak ennek a tevékenységnek.

A magyar földrajztudósok – elsősorban Gróf Teleki Pál – megpróbálták a győztes hatalmak kormányait segítő tudósokkal felvenni a kapcsolatot. Ez csak részben sikerült.

Ezzel egy időben az amerikai delegáció megpróbált az Inquiry néven ismertté vált vizsgálat során minél több információt szerezni a különböző országokról.³ A földrajzi háttéranyag kidolgozásával az Amerikai Földrajzi Társaságot bízták meg. A társaság akkori elnöke, Isaiah Bowman már a háború előtt is jó viszonyt ápolt Telekivel, és ez a viszony később sem romlott meg.⁴ Teleki írt Bowmannak, és bár eleinte sokáig tartott, hogy válaszoljon a levelére, adminisztratív akadályt nem gördítettek kommunikációjuk útjába. Teleki próbálta felvenni a kapcsolatot a britekkel is, de ott a külföldiekkel foglalkozó hivatal nem továbbította a levelet a címzettnek.⁵

1 Memorial Volume of the Transcontinental Excursion of 1912., 1915, 31–40.

2 Isaiah Bowmannal franciaországi tartózkodása alatt a magyar fél felvette vele a kapcsolatot.

3 Wright 1952, 16, 199–200.

4 A folyamatos levelezés hangneméből egyértelmű, hogy jó a viszonyuk.

5 RGS Library: RGS/CB8 (1911–20)

Teleki kapcsolata az amerikai béke delegáció tudósaival

A Teleki által Bowmannak küldött levélből kiderül, hogy Teleki mindent meg akart mozgatni annak érdekében, hogy meggyőzze a győztes hatalmakat arról, hogy ne csak a kisantant igényeinek a végtelen kielégítésére összpontosítsanak, hanem legalább részben próbálják meg megvédeni Magyarország érdekeit. Az első levélre több hónap után kapott választ. Ennek oka többek között az is lehet, hogy azt Teleki New Yorkba küldte, de Bowman eközben már Párizsban volt.⁶ Bowman válaszában megírta, hogy Teleki küldeményét akkor kapta meg, amikor hazatért New Yorkba. Ezt követően több levelet is váltottak. Ezeket nem mindig a postán küldte el, hanem voltak különböző nem hivatalos utak is, mint például egy, a vonaton utazó katonai misszió, amely elvitte a levelet az akkor másodszor is Párizsban tartózkodó Bowmannak.

Az Amerikai Földrajzi Társaság egy másik tagja – aki nagyon jó viszonyt ápolt Telekivel – Lawrence Martin ezredes volt. Teleki Pál 1921-ben, vagyis a trianoni békediktátum aláírását követő évben az Amerikai Egyesült Államokba látogatott, ahol a williamstowni Williams College vendégelőadójaként tartott előadásokat. Az előadások szövegét Lawrence Martin közreműködésével 1923-ban kiadta New Yorkban a Macmillan⁷ kiadó. A kiadványhoz Lawrence Martin írta az előszót, amelyben dicsérte Telekit egyrészt mint tudóst, másrészt mint hazafit. Martin ezredes leírja, hogy Teleki erőfeszítései a trianoni békekonferencia ideje alatt ugyan sikertelenek voltak, de ez szerinte semmit nem von le Teleki érdemeiből. Lawrence Martin azt is megemlíti, hogy ha Teleki nem tette volna meg, amit tett, akkor a trianoni békediktátum akár rosszabb eredménnyel is végződhetett volna Magyarország számára.⁸ Ez az állítás Martin véleményét tükrözi, és mivel konkrétumokat nem említ, mindössze azt bizonyítja,

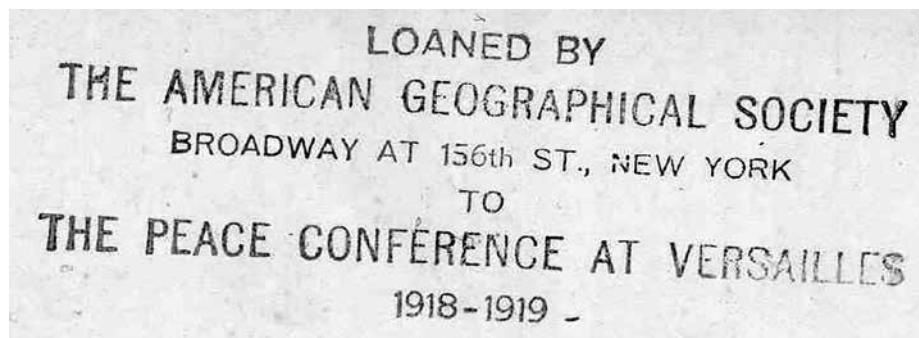
6 AGS Archives: Isaiah Bowman Teleki Pálnak 1919. július 23-án írt levele (nincs jelzet)

7 The Macmillan Company

8 Martin 1923, XV.

hogy tisztelte Telekit és azt külön megbecsülésre méltónak tartotta, amit Teleki tett hazája érdekében 1919-ben.

Teleki első kapcsolatfelvétele az amerikai delegációval 1918 karácsonyán történt: ekkor írt Isaiah Bowmannak. Levelében eleinte felidézte az 1912-ben együtt töltött napokat, majd rátért a magyarországi történésekre. Leírta, hogy milyen nehéz helyzetben vannak, és azt is kifejtette, hogy a megszállók mennyire megnehezítik a körülményeket. Külön felhívta arra a figyelmét, hogy az senkinek sem szolgálja hosszú távú érdekeit, ha Magyarországot feldarabolják.⁹ A levelet Bowmann csak New Yorkba való hazatérésre után kapta meg, majd válaszolt rá. Előtte, még 1919 januárjában Budapestre érkezett a Coolidge misszió tagjaként Bowman kollégája, Teleki barátja, Lawrence Martin. Az amerikaiak a lehető legtöbb forrásból akartak tájékozódni, és nagyszámú dokumentumot szereztek be külföldről, még a vesztes hatalmaktól is. A misszió Budapestre érkezését az akkori újságok is megírták, viszont annak részletei, hogy Teleki milyen anyagokat adott át Martinnak, nem lettek dokumentálva. Ezt csak az Amerikai Földrajzi Társaság könyvtárában lévő anyagok alapján lehet rekonstruálni. Az Amerikai Földrajzi Társaság minden olyan dokumentumra, amelyet az amerikai békedelegáció Párizsban használt, ráütött egy pecsétet, amely szerint az amerikai békedelegáció részére adták kölcsön azokat.¹⁰

1. ábra. Pecsét amerikai békedelegáció által használt térképeken
(American Geographical Society Library)

9 AGS Archives: Teleki Pál Isaiah Bowmannak 1918. december 25-én keltezett levele (nincs jelzet)

10 A pecsét eredeti szövege: „Loaned by the American Geographical Society Broadway at 156th st. New York to the Peace Conference at Versailles 1918-1919”

Egy másik pecsét arról tanúskodik, hogy az adott dokumentumot melyik évben szerezte be a társaság. A Magyarországon készített térképek, amelyeket 1919-ben szereztek be, mind tartalmazzák a béke delegációra utaló pecsétet. Ezen térképek közül egyedül a vörös térkép az, amelyik nem jelent még meg 1919 januárjában. Azt Martin előszavából viszont tudjuk, hogy a vörös térkép két példányát Teleki egy későbbi időpontban adta át neki Genfben, ugyanis megemlíti, hogy találkoztak, a térkép pedig megtalálható azon anyagok között, amelyeket Martin szerzett be Magyarországról.¹¹ A könyvtárban végzett kutatások alapján Teleki a következő térképeket adta át Martinnak Budapesten 1919 januárjában:

- Dr. Bátky Zsigmond: A Magyar Szent Korona Országainak néprajzi iskolai fali térképe. Budapest, 1909. Egy szelvény. Katalógus jelzet: 642 C-1909.
- Paul Teleki: The Communes of Hungary showing the persons able to read and write (Magyarország községei az írni-olvasni tudó lakosság bemutatásával). Budapest, 1919. 51 Szelvény. Katalógus jelzet: 642-b C-1:200 000
- Paul Teleki: The Communes of Hungary showing the persons speaking Hungarian (Magyarország községei a magyarul tudó lakosság bemutatásával). Budapest, 1919. 51 Szelvény. Katalógus jelzet: 642-b C-1:200 000
- Paul Teleki: The Communes of Hungary showing the distribution of religions (Magyarország községei a vallási megoszlás bemutatásával). Budapest, 1919. 51 Szelvény. Katalógus jelzet: 642-b C-1:200 000
- Ismeretlen szerző: Különböző Statisztikai adatokat bemutató Magyarországot ábrázoló térképek. Budapest, 1918. 16 Szelvény. Katalógus jelzet: OV 642-b C-[1918?]
- Paul Teleki¹² (Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly): Ethnographical Map of Hungary (1:200 000) (Magyarország néprajzi térképe). Budapest, 1918. 48 szelvény. Katalógus jelzet: 642 C-1918

11 Martin 1923, XII.

12 A térképet Kogutowicz Károly és Bátky Zsigmond készítették, a katalógusban mégis Teleki van feltüntetve, mint szerző. Sem a borítóra, sem a szelvényekre nincs ráírva a szerzők neve.

- Ismeretlen szerző: Magyarország (Egy 1914-es alaptérképen felülnyomással 1840-es állapot szerint bemutatja Erdély magyar és német lakosságát. A felülnyomás 1919-ben készült.) Budapest 1914/1919. Egy szelvény. Katalógus jelzet: 642 C-[1840]
- Ismeretlen szerző (valószínűleg Cholnoky Jenő és Teleki Pál): Ethnographical map of Hungary (Magyarország néprajzi térképe). Budapest, 1918. Egy szelvény. Katalógus jelzet: 642 C-[1919]

Az Amerikai Földrajzi Társaság és így rajtuk keresztül az amerikai kormány természetesen más országokból is szerzett be olyan térképeket, amelyek Magyarország etnikai viszonyait ábrázolták. Az, hogy ezen térképeket hogyan szerezte be a társaság, nem lett feltárva, de a vele szövetséges államoktól akár hivatalos diplomáciai úton is beszerezhetette. A nem Magyarországon készített, de az ország területét bemutató térképek a következők:

- Paul Langhans: Tageskarte zur Serbischen Frage (Naprakész térkép a szerb kérdéshez). Gotha, 1910. Katalógus jelzet: 660 C-[1910?]
- Val. Popa, N. Istrate: Harta Ethnografica Pamahutulu Romanesc (A román föld néprajzi térképe). n.i., 1916. Katalógus jelzet: 666 C-1916
- Prof. A. D. Atanasiu, Prof. Sc. Demetresco: Carte Ethnographique des Regions Habitées par les Roumains.(A románok lakta területek néprajzi térképe) Párizs, 1919. Katalógus jelzet: 666 C-1919
- Aurelian Florinescu: Harta Ethnografica Atinuturilor Romanesti de sub Stapanirea Austro-Ungara (Az osztrák–magyar uralom alatt álló román területek néprajzi térképe). Bukarest, 1914. Katalógus jelzet: 666-C.W4 C-1914
- Ismeretlen szerző: Carte Ethnographique de L'Autriche-Hongrie (Ausztria–Magyarország néprajzi térképe). n.i., 1918. Katalógus jelzet: 641 C-[1918?]
- Ismeretlen szerző: Carte Ethnographique de La Hongrie (Magyarország néprajzi térképe), n.i., 1918. Katalógus jelzet: 642 C-[1918?]
- Ismeretlen szerző: Harta etnografica si electorala a Ungariei (Magyarország néprajzi és választási térképe). Berlin, 1894. Katalógus jelzet: 642 C-1894

- Dr. Franz Ritter: Karte der Verteilung der Bevölkerung Österreich-Ungarns (Auszttria–Magyarország népességmegoszlásának térképe). Bécs, 1886. Katalógus jelzet: 641-C.S6E2 C-[1919?]
- Jovan Cvijić: Ethnographic map of Central Europe (Közép-Európa néprajzi térképe). n.i., 1918. Katalógus jelzet: 600-c/b C-1:1 000 000 Cvijić
- Dr. Franz Ritter: Sprachenkartre von Österreich-Ungarn (Auszttria–Magyarország nyelvtérképe). Bécs, 1888. Katalógus jelzet: 641 C-1888

A térképek tartalmáról és minőségéről már első ránézésre lehet látni, hogy a magyarok által készített térképek sokkal részletesebbek és sokkal aprólékosabban lettek kidolgozva, mint azok, amelyeket a győztesek készítettek. Ezt Martin is elismeri, sőt, azzal méltatja Telekit, hogy az összes olyan kormány közül, amely szolgáltatott térképet Amerika részére Magyarországról – legyen az a szövetségesektől vagy a központi hatalmaktól – a Teleki által szolgáltatott térképek voltak a legpontosabbak és legrészletesebbek.¹³ Külön kiemeli, hogy – bár Teleki Magyarország érdekeit képviselte – az általa átadott térképek és egyéb dokumentumok egy pártatlan tudós objektív munkáját tükrözik.

A térkép mint modell

Annak érdekében, hogy megértsük, milyen kompromisszumok szükségesek egy adatsor térképre való felvitelénél, meg kell érteni a térkép fogalmát. Legtöbb ember látott már térképet, így a szó hallatán viszonylag egyértelmű, mire gondol. Ahhoz, hogy értsük, hogy ugyanazon adatsorból hogyan lehet több olyan térképet készíteni, amely első ránézésre is nagyon eltér egymástól, meg kell érteni a térképkészítés néhány alapelvét. A térkép a földfelszín (vagy más égitest) felszínén található természetes vagy mesterséges tárgyak és a felszínre vonatkoztatott jelenségek kicsinyített és egyszerűsített, matematikai szabályok alapján síkba fejtett modellje. A kicsinyítési arányt hívjuk méretaránynak. Az egyszerűsítést a

13 Martin 1923, XI.

térképészetben generalizálásnak nevezzük. Ennek mértéke függ a méretaránytól és a térkép céljától. Fontos, hogy azon adatokat, amelyek a térkép céltematikáját mutatják be, a lehető legkevésbé generalizáljuk. A kicsinyítés miatt természetesen nincs olyan terület, amelyen a generalizálás elkerülhető lenne.

A magyar statisztikák mint adatforrások

A magyar népesség etnikai hovatartozásáról mindössze egy hiteles adat állt rendelkezésre: a magyarországi népszámlálások. Egy térképen az adatok forrását fel kell tüntetni, ezt a magyar térképészek meg is tették. Ezzel szemben nagyon sok, a győztes oldalon álló államoknak dolgozó térképész nem tette meg ugyanezt, így nem tudni, hogy milyen adatforrást használtak. Az ismeretlen adatforrással rendelkező térképek nagy részén bemutatott adatok nem egyeznek a népszámlálási adatokkal. A térképészet feladata a térképkészítés, ez pedig ez esetben a népszámlálás adatainak olyan térbeli bemutatását jelenti, amely a lehető legjobban tükrözi a valóságot. A térképésznek mindössze annyi dolga van a statisztikákkal, hogy meggyőződjön arról, hogy az adatok hitelesek és a valóságot tükrözik. Nem feladata tehát az adatok részleteiben történő ellenőrzése és felülbírálata, hanem arról kell megbizonyosodnia, hogy azok hiteles forrásból származnak. Ez jelen esetben a KSH által hitelesített népszámlálási kötet. Sokan, elsősorban a Magyarországgal szemben álló országokban kételkedtek az adatok valóságtartalmában. Ennek tükrében érdekes, hogy a Magyarországgal egyáltalán nem szimpatizáló brit földrajztanár, B. C. Wallis,¹⁴ aki a háború végén Magyarország-szakértőként volt kezelve a britek részéről, írt egy cikket 1916-ban a *Geographical Journal*-ban, amelyben leírta, hogy a magyar népszámlálás eredménye hitelesnek tekinthető.¹⁵ Részletesen kifejti azokat az aggályokat, amelyeket megfogalmaznak a népszámlálással kapcsolatban és megcáfolja őket. Egyik ilyen aggály, hogy a nemzetiségeket csak betűvel jelölik, és a magyarok jelölésére használt m és a németek jelölésére használt n betűt könnyű összekeverni. Azzal vádolták a magyar hatóságokat,

14 Nem használta a teljes nevét.

15 Wallis 1916, 179.

hogy a németeket magyarként jelölik. Ezt Wallis megcáfolja, ugyanis szerinte ennek feldolgozása pontosan történt. Egy másik példa, amelyet említ, hogy nem a nemzetiséget, hanem az anyanyelvet kérdezték. Ugyanakkor Wallis kifejti, hogy Magyarországon akkor ez a kettő az esetek többségében megegyezett. Azok az esetek, ahol ez nem egyezett, elenyészőnek tekinthetők és nem változtatnak olyan mértékben a népszámlálás végső eredményén, hogy az a térképkészítésre hatással lenne. Később, 1918-ban írt egy másik cikket, amelyben már támaszt kétségeket a magyar statisztikával szemben. Ez jelen tanulmány utolsó fejezetében van részletesen kifejtve.

A Magyarországon készült térképek bemutatása

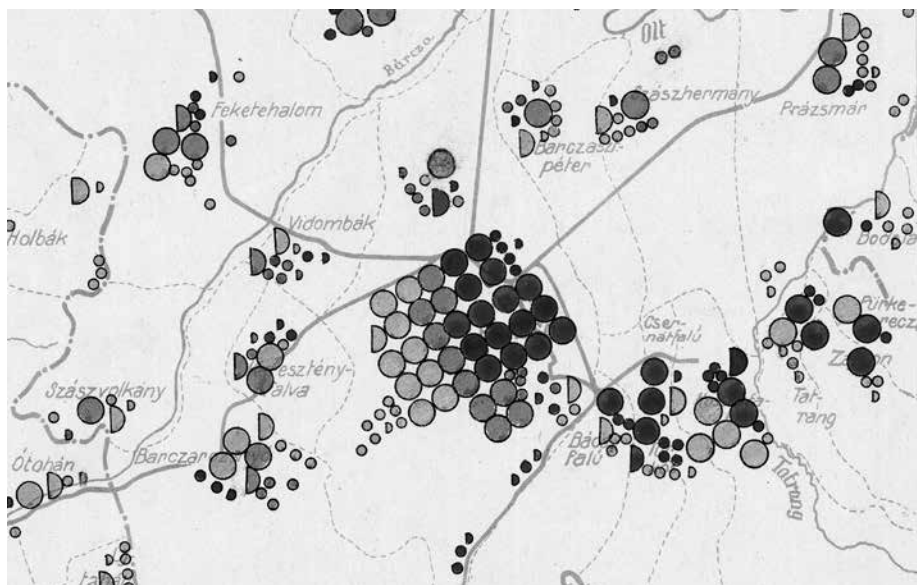
A Magyarországon készült térképek a magyar olvasó előtt valószínűleg ismeretek, így elég röviden bemutatni három térképet, amelyek referenciaként szolgálnak azért, hogy megértsük valóban miért pontosabbak, mint a külföldi térképek. A következő térképeket érdemes megvizsgálni:

- Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly által 1:200 000 méretarányban készített *Magyarország néprajzi térképe* című térképsorozat, amely pontmódszerrel ábrázolja településenként a népességet
- Teleki és Cholnoky által készített, *Magyarország néprajzi térképe* című művet, amely a vegyes lakosságot ábrázolja nagyon szembetűnően
- Teleki Pál által készített, vörös térképként ismertté vált, *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján* című térképművet, amely a népsűrűség alapján mutatja be Magyarország etnikai szerkezetét.

Fontos, hogy ezek a térképek mind az 1910-es népszámlálás alapján készültek, amely a teljes történelmi Magyarország területén készült utolsó népszámlálás, és egyben az akkor rendelkezésre álló legfrissebb adatsor is volt.

A Bátky–Kogutowicz-féle sorozat 54 szelvényen mutatja be a teljes történelmi Magyarország területét. A szelvények mérete eltérő, viszont nagyjából egy szelvény fér el egyszerre az asztalon. Ez a térkép a legrészletesebb, amely a

Kárpát-medence etnikai összetételéről készült, ugyanis minden olyan nemzetiséget bemutat, amelynek lélekszáma az adott településen eléri az ötven főt. A tanyák elhelyezkedését is külön mutatja. A térkép a népséget pontmódszerrel ábrázolja. A pont színe a nemzetiséget, míg a mérete a lakosságszámot jelöli. A négy különböző méretű pont 50, 100, 500, illetve 1000 lakost jelöl. A legnagyobb hiányossága a nagy mérete és az a tény, hogy a pontmódszeres ábrázolás miatt nehéz megállapítani, hogy az összefüggő területeken milyen lakosság él. Valószínűleg ezért nem került be a magyar béke delegáció anyagai közé. Ez az egyetlen néprajzi térkép, amelyen nemcsak a népsűrűség, hanem a népesség abszolút száma ötven főre kerekítve is leolvasható. Készült róla egy 1:300 000-es méretarányú levezetett változat. Ezt a térképet nem adta át Teleki az amerikaiaknak és a béke delegáció anyagai közé sem került be, viszont az 1921-ben tartott williamstowni előadásából 1923-ban kiadott könyvben felhasználták egyes részeit. Ekkor került belőle egy példány az Amerikai Földrajzi Társasághoz. A levezetett változat bár valóban kisebb volt, mint az eredeti, de ugyanazokat a

2. ábra. Részlet Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly 1:200 000 méretarányú térkép 40. szelvényéből (American Geographical Society Library)

hiányosságokat tartalmazta. Ugyanakkor, ha elég ideje volt egy hozzáértő személynek és sokáig tanulmányozta, akkor nagyon jó képet kapott az ország etnikai szerkezetéről. Valószínűleg ez az oka, hogy Teleki ezt a térképet Lawrence Martinnak adta Budapesten, ahelyett, hogy kísérletet tett volna a békekonferencián történő bemutatásra. Azt csak utólag tudjuk, hogy erre egyébként sem lett volna lehetősége. Ő abban a reményben készítette a szakmai háttéranyagot, hogy lesz lehetőség annak bemutatására.

A második térkép, amely nagyon részletes, Teleki Pál és Cholnoky Jenő közös térképe. A térképezési módszert Cholnoky Jenő dolgozta ki 1903-ban, amikor az 1900-as népszámlálás alapján készítette el Magyarország néprajzi térképét. A járások népességét veszi alapul: minden járás területét felosztja téglalapokra, és olyan százalékban színezi ki a téglalapokat egy adott színnel, ahány százaléka az adott nemzetiség a járás összlakosságának. A színeket úgy helyezi el, hogy a lehető legjobban mutassák a lakosság etnikai szerkezetét, így nagyon jól lehet látni az etnikailag vegyes területeket. A térkép egyetlen ko-

3. ábra. A Délvidék a Cholnoky-féle módszerrel az 1910-es népszámlálás alapján
(A szerző által készített digitális faksimile)

moly hiányossága, hogy nem mutatja a népsűrűséget. Annak érdekében, hogy ezt némileg kompenzálja, Teleki készített egy melléktérképet hozzá, amely az ország népsűrűségét mutatja. Viszont mivel ez nem a főtéérképen van, így nehéz a kettőt együtt értelmezni.

A legismertebb Teleki Pál *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján* című műve, közismert nevén vörös térkép. Az utóbbi nevet onnan kapta, hogy a térkép közepén elhelyezkedő nagy magyar tömböt vörössel ábrázolta, így első ránézésre a térkép vörösnek tűnik. Egy négyzetmilliméter jelent ezer lakost, így egy térképen lehet látni a lakosság etnikai hovatartozását, a lakatlan területeket és a népsűrűséget. Az utóbbi kettőt a Cholnoky-féle módszerrel készített térkép nem mutatja. A Bátky–Kogutowicz térképről bár leolvasható, de nem ennyire könnyen, mint a vörös térképről. A térkép kisebb méretaránya miatt egy lapon áttekinthető az egész ország etnikai szerkezete. A vegyes lakosságú területek viszont a Cholnoky-féle térképen jobban szembetűnnek, ahogy a nagyon kicsi szórványok is.

4. ábra. Tájkép Kommandó közelében. Látszik, hogy a terület zord és lakatlan
(A szerző saját fotója)

Külföldi térképek bemutatása

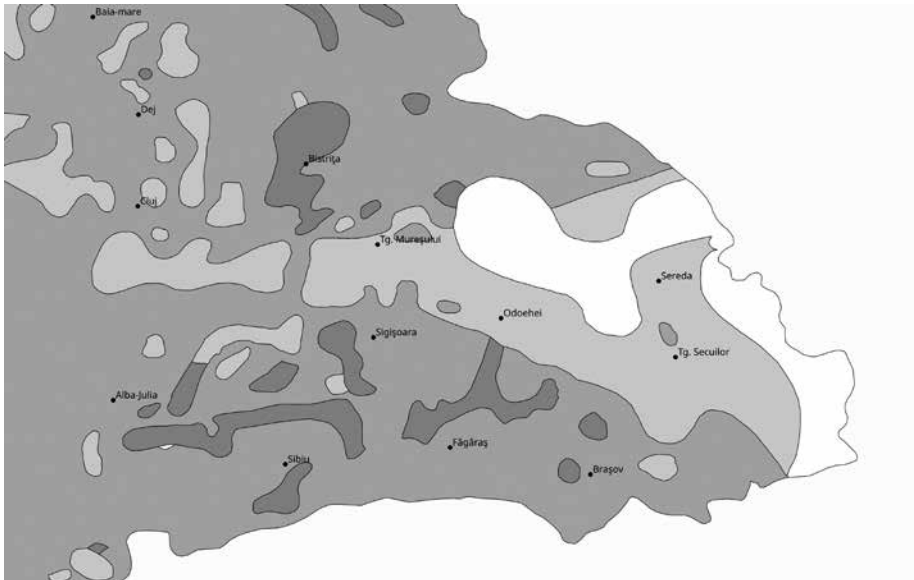
Miközben a magyar térképészek igen rövid idő alatt nagyon jó minőségű térképeket készítettek, addig a győztes hatalmaknak dolgozó térképészek meglehetősen elnagyolt, rossz minőségű térképeket hoztak létre, vagy meglévőket használtak fel.

A román térképek közül egyik sem ábrázolja a népsűrűséget, a lakatlan területeket pedig ha ábrázolja is, akkor sem következetesen. A vegyes lakosságú területeket pedig úgyszintén nagyon korlátozottan és elnagyoltan jeleníti meg.

Ilyen térkép Prof. A. D. Atanasiu és Prof. Sc. Demetresco *Carte Ethnographique de la Roumanie et des Régions Habitées par les Roumains* című térképe. A térkép egyértelműen túlgeneralizált, és nem mutatja sem a népsűrűséget, sem az etnikailag vegyes területeket. A lakatlan területek helyén következetesen román lakosságot mutat. Ezek közül a leginkább feltűnő a Hargita, ugyanis ezt színmagyar területek veszik körül. Az etnikai határok nagyon felületesen vannak ábrázolva, így a szórványok nem észlelhetők, és a Délvidék azon részei, amelyek látszanak, a térképen sem tűnnek annyira vegyesnek, mint akár a Cholnoky-féle térképen, akár a vörös térképen. A román lakosság nagyon el van nagyolva, a kalotaszegi és partiumi magyarság alig látszik, míg a többi magyar szórvány egyszerűen el van hagyva. A székelyföldi magyarság pedig sokkal kisebb mértékben van feltüntetve, mint annak valós kiterjedése. Nem egy nagy magyar tömbnek látszik, ugyanis egy román tömb van ábrázolva a Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy vonaltól nyugatra, így ezáltal a tömbmagyarság ketté van vágva. A Kárpátok mindenhol román lakta területként vannak feltüntetve, holott ezek valóban lakatlan vagy gyéren lakott területek. A Kovásznától keletre eső gyéren lakott rész színromán területként van ábrázolva, miközben ott valójában magyar lakosság élt (az ott található Kommandón a mai napig magyar többség él). A dél-erdélyi németiséget is kisebb kiterjedésben ábrázolja, mint a valóság. A névrajz részben magyar, részben román neveket használ a térkép teljes területén. Néhány példa: Kolozsvár helyett Cluj van írva, Nagyvárad helyett Oradea Mare, Székelyudvarhely helyett pedig Odorhei, viszont pl. Balavásár és Marosújvár magyarul vannak feltüntetve. A felsorolt helynevek-

ből is látszik, hogy nem az ott élő lakosság többségének nemzeti hovatartozása alapján döntötték el, hogy magyar vagy román településnevet használnak egy adott település jelölésére.

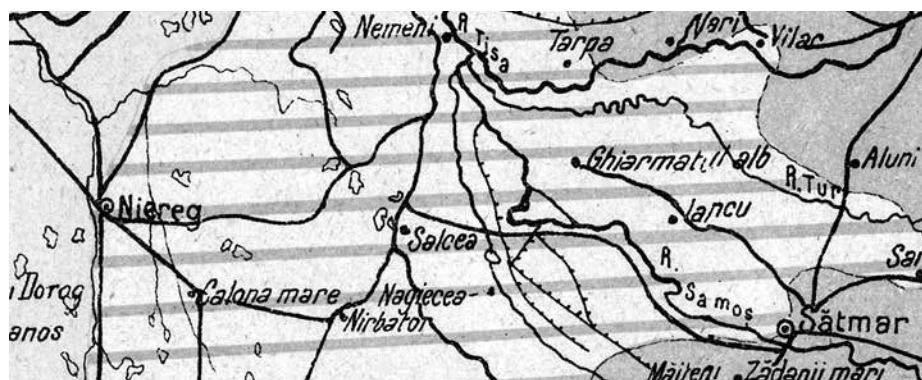
Egy úgyszintén elnagyolt térképet készített Val. Popa és N. Istrate Harta *Etnografica Pamahutulu Romanesc* címmel. Nagyobb kiterjedésben ábrázolja a székelyföldi magyarságot, mint Demetresco, és a magyar tömböt sem osztja ketté. A Hargitát és a Keleti-Kárpátok Székelyfölddel határos területeit mint lakatlan területet mutatja be. Ez első ránézésre nagyon pozitív, viszont komoly gond, hogy a többi lakatlan területet románlakta területként ábrázolja. Ez azt a benyomást kelti, hogy a térkép valóban ábrázolja a lakatlan területeket, így a térképolvasó azt gondolhatja, hogy Erdélyben csak ezek a területek lakatlanok. Egy olyan olvasó, aki nem ismeri a területet, nem tudhatja, hogy mely területen vannak magas hegyek és egyéb lakatlan vagy nagyon gyéren lakott területek, így elhiszi a térképen látottakat. A kartográfia egyik alapszabálya a következetes jelkulcshasználat, vagyis ha a térképen egy lakatlan terület ábrázolva van, akkor az összes lakatlan területet ábrázolni kell. Ezt a szabályt jelen térkép készítői nem tartották be.

5. ábra. A keleti és déli Kárpátok Popa és Istrate térképe alapján készített térképen
(A szerző által készített digitális faksimile)

Egy további érdekes román térkép Aurelian Florinescu *Harta Ethnografica Atinuturilor Romanesti de sub Stapanirea Austro-Ungara* című térképe. Ezen nagyon furcsa és különös jelkulcsi kategóriák vannak. Az egyik az elmagyarosodott románok kategória, akik a térkép szerint a Békéscsaba–Szeghalom–Hajdúszoboszló–Debrecen–Nyíregyháza–Kisvárda vonaltól keletre élnek. Az nem világos, hogy ezt a kategóriát mi alapján határozták meg és milyen forrást használtak hozzá. A kalotaszegi magyarság alig van feltüntetve, ahol mégis, ott elmagyarosodott románként. Mindössze a székelyföldi magyarság van magyarként bemutatva és a Hargita is magyarlakta területként van ábrázolva. Ez a helyes megoldás abban az esetben, ha nem mutatják a lakatlan területeket.¹⁶ Székelyföld nyugati része viszont románként van bemutatva. Marosvásárhely, ahol akkor túlnyomó többségben magyar lakosság élt, románlakta terület a térképen. A dél-erdélyi németiség nagyon korlátozottan van bemutatva. Csak Zágor környéke van németlakta területen területként jelölve. Többi terület német–román vegyes területként van ábrázolva. Észak-Erdélyben is csak két apró területen mutatják be a németlakta területet németként, a többi németlakta terület vegyes területként van ábrázolva. Ehhez egy külön jelkulcsi elemet használt. Bár első ránézésre úgy tűnik, hogy ezáltal be vannak mutatva az etnikailag vegyes területek, ugyanakkor a legtöbb ilyen terület nincs ábrázolva. Továbbá csak olyan etnikailag vegyes területeket mutattak be, ahol a románokkal együtt él egy másik nemzetiség (a térképen szerepel még olyan terület, ahol a románok és a ruszinok élnek egy adott területen, de ez nem a történelmi Magyarország területén, hanem Bukovinába van). Ezen területek nagyon korlátozottak. A jelkulcsban nagyon hasonlít a románokra használt jelkulcsi elemre, így a térkép ránézésre túlnyomó román többséget mutat Erdély területén. Ha viszont csak a románoknak használt jelkulcsi elemet nézzük, akkor is nagyon nagy román túlsúlyt mutat. A románság északi irányba Husztól északra nyúlik. Munkács a román–ruszin etnikai vonalon van a térkép szerint. Huszt és Munkács környékén mutatnak egy kis kiterjedésű németiséget.

16 Amennyiben a többségi lakosságot ábrázoljuk egy adott vonatkozási területen (pl. közigazgatási egység), akkor az adott vonatkozási terület esetleg lakatlan területeit is e szerint kell kiszínezni.

6. ábra. Nyíregyháza és Szatmárnémeti közötti terület Florinescu térképén
(American Geographical Society Library)

A fent tárgyalt térképek mindegyike Erdélyt mint túlnyomórészt román lakta területet mutatja be. A románság a valóságnál sokkal nagyobb túlsúlyt mutat. A vörös térkép egy sokkal objektívebb képet ad a románság erdélyi lélekszámáról és az általuk lakott területről. Ha megnézzük a vörös térképet, akkor látjuk, hogy bár valóban jelentős számban élnek Erdélyben románok, de nem akkora túlsúlyban, mint ahogyan azt a román térképek mutatják.

Egy román nyelvű, de Berlinben készült térkép, amelyet jelen tanulmányban tárgyalunk, egy, a teljes történelmi Magyarországot ábrázoló térkép. A térkép 1894-ben készült, és ezért mindössze azért van jelentősége, mert a románok átadták az amerikai béke delegációnak. A térkép 1920-ban elavultnak tekinthető. Színekkel jelöli a nemzetiségeket, és fekete sraffozással a különböző választási körzetekben győztes pártokat. A térképből az látszik, hogy míg az ellenzékre inkább a magyar lakosság szavazott, addig a kormánypártokra főként a nemzetiségek által lakott terület. Az etnikai adatokat viszonylag egyszerűsített formában jeleníti meg: lakatlan területeket nem ábrázol és a szórványokban élő népesség sem látszik rajta. Ugyanakkor a térképet nem lehet összehasonlítani a többi térképpel, ugyanis egyértelműen más adatokkal dolgozott, és elkészülésétől számítva volt további két népszámlálás és hét választás. Nem világos, hogy átadásának mi volt a célja, hacsaknem az, hogy azt mutassa, hogy Apponyira inkább a magyar nemzetiségű lakosság szavazott. A nemzetiségi adatok túlzottan generalizáltak. A népsűrűség nem látható, ahogyan az etnikailag vegyes területek sem.

Szerbektől származó térképsorozat a Jovan Civjić által készített, 1:1 000 000 méretarányú Európa-sorozat. Sem a népsűrűség, sem a lakatlan területek nem olvashatók le róla, igaz, az adatok sűrűsége nagyobb, mint a román térképeké. Az etnikailag kevert területeket nem mutatja olyan jól, mint a magyar térképek. A kalotaszegi magyarság nagyon csekély mértékben látszik. Az összes, az amerikaiakhoz került, kisantant által készített térképek közül ez mutatja be legjobban a székelyföldi magyarságot, valamint a dél-erdélyi németiséget. A magyar Alföld keleti részén Civjićnél is sokkal nyugatabbra nyúlik be a román szórvány, mint a magyar térképeken. A Bánság keleti részén bár látszik, hogy etnikailag kevert a terület, de nem olyan mértékben, mint a magyar térképeken. Erdély Székelyföldön kívüli része egyértelműen román többségűnek látszik. Ennek oka elsősorban az, hogy a népsűrűség nincs ábrázolva.

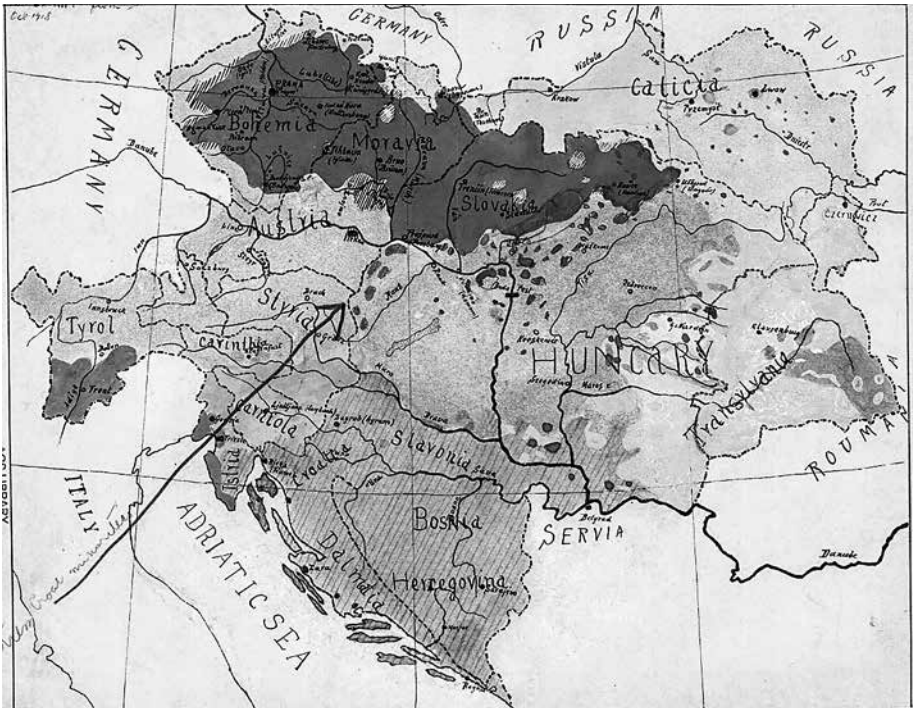
Természetesen Civjić térképének legérdekesebb részei azok a területek, amelyek a Magyar Királysághoz tartoztak, és amelyekre a megalakulóban lévő délszláv állam igényt tartott. Ezek a Bánság nyugati része, a Bácság (Bácska) és az ország Horvátországgal határos területei.¹⁷ A Tiszától nyugatra látszik a magyar, német és szerb népesség, de a kevertség mértéke kisebbnek tűnik, mint a Cholnoky-féle térképen. Bár a népsűrűség hiánya nem annyira szembetűnő itt, mint a hegyvidéki területeken, de valójában itt sem egyenletesen oszlik el a lakosság. A Baranyában és Tolnában élő németiség is egyértelműen látszik. A délszláv népek egy kategóriába vannak sorolva, ez pedig egy etnikailag sokkal homogénebb területként mutatja be a Délvidéket, mint Teleki térképe. Teleki három kategóriát használt, ugyanis külön voltak a szerbek, horvátok és bunyevácok. Ugyancsak nincsenek elkülönítve az északi szlávok¹⁸, ami a Délvidék esetében a ruszinokat és a szlovákokat jelenti. Ezzel gyakorlatilag lecsökkentette az ábrázolni kívánt felületek számát, így sokkal homogénebb lesz a felület és kevésbé tűnik soknemzetiségű területnek. A térképen nem adták meg az adatok forrását, viszont az ábrázolási módszer és az összevont kategóriák torzítják a terület etnikai szerkezetéről átadott képet.

17 Mivel Horvátország már 1918-ban különvált, így nem vesszük figyelembe a területet.

18 A térképen Civjić északi szlávok megnevezést használta.

Érdekesség, hogy az Amerikai Földrajzi Társaság gyűjteményében a későbbi Csehszlovákiát érintő, a háborúban győztes országoktól beszerzett térképek, amelyeken megtalálható a békedelegáció pecsétje, kizárólag Csehország és Morvaország, valamint a Szudétavidék területét érintik. Az első, Csehszlovákok által készített, a Felvidéket is ábrázoló térkép csak 1923-ban érkezik New Yorkba egy borítékban, amelyet személyesen Masaryk elnök címzett meg az Amerikai Földrajzi Társaság részére, és kísérőlevelében mint ajándékot jelöli meg.

A Masaryk által küldött négy térképből három etnikai térkép. Ezek közül kettő Európát ábrázolja, egy pedig az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területét. Az előbbi kettő az ábrázolt terület és a méretaránya miatt nehezen hasonlítható össze a trianoni tárgyalásokra szánt térképekkel. Az viszont látszik mindkét térképen, hogy a magyar–szlovák etnikai határ nem egyezik meg a később csehszlovák–magyar határral. A harmadik térkép kézzel van rajzolva, pontatlan fókuszalással rendelkezik, és a méretarányhoz képest indoktalanul túl van generalizálva. Az adatok forrása ismeretlen, a térkép színvonala pedig alacsony a magyar térképészek munkájához képest. Nem világos, hogy a Duna–Tisza között látható szlovák szórvány milyen adatok alapján került meghatározásra, ugyanakkor az alaptérkép és az adatok látszólagos pontatlansága miatt ezek helye az olvasó számára nehezen beazonosítható. A szlovákság által lakott terület mérete látszólag nagyon eltúlzott, miközben a felvidéki magyarság teljesen hiányzik (a csallóközi magyarság megjelenik), a felvidéki németiség pedig nagyon korlátozottan van jelen. A csehek és szlovákok egy nemzetként vannak ábrázolva. Mivel e két nemzet nyelvi határa viszonylag jól behatárolható, továbbá Magyarországon csak nagyon kevés cseh nemzetiségű egyén élt, így ennek a Csehszlovákiához került magyarországi területek vizsgálatakor kisebb a jelentősége, mint a Délvidéket ábrázoló térképeken történt kategória-összevonásoknak. A történelmi Magyarország többi területe is nagyon elnagyolva van bemutatva, és az etnikailag kevert területek egyáltalán nem látszanak. A Délvidék semmivel sem tűnik kevertebbnek etnikai szempontból, mint Erdély vagy a Felvidék. Erdélyben látszik a székelyföldi magyar tömb, de a kalotaszegi magyarság és a dél-erdélyi magyar szórvány meg sem jelenik. A Partiumban látszik a románságban néhány magyar és szlovák folt. A magyar–szlovák nyelvhatár Budapest–Miskolc vonaltól északra eső részén van egy ragasztásos javítás.

7. ábra. Masaryk által készített és 1923-ban Amerikába küldött etnikai térkép
(American Geographical Society Library)

Brit térképek Amerikában

Egy érdekesség azon térképek megjelenése az Amerikai Földrajzi Társaság folyóiratában, a *Geographical Review*-ban, amelyeket a brit B. C. Wallis készített. Az országot négy részre osztotta (Észak-Magyarország¹⁹, Közép- és Nyugat-Magyarország²⁰, Kelet-Magyarország²¹ és Dél-Magyarország²²) és mindegyik részről készített három térképet: domborzati, népsűrűségi és etnikai megoszlást ábrá-

19 A *Geographical Review* 6. kötet 3. sz. térképmelléklete (Northern Hungary)

20 A *Geographical Review* 6. kötet 5. sz. térképmelléklete (West-Central Hungary)

21 A *Geographical Review* 6. kötet 2. sz. térképmelléklete (Eastern Hungary)

22 A *Geographical Review* 6. kötet 4. sz. térképmelléklete (Southern Hungary)

zólót. A térképet az Amerikai Földrajzi Társaság feljegyzései alapján nem vitték magukkal Párizsba, viszont az teljesen egyértelmű, hogy ismerték, ugyanis 1918-ban már megjelent. Ez az egyetlen Magyarországot érintő térképsorozat, amelyet maga az Amerikai Földrajzi Társaság adott ki, ugyanakkor az is fontos, hogy magát a térképet nem ők, hanem a Brit Királyi Földrajzi Társaság egy tagja készítette. A térkép külön ábrázolja azon területeket, ahol 90% feletti egy adott etnikum aránya és külön azt a területet, ahol egy adott etnikum 50-90% között van. Azon területeket, ahol egy adott etnikum nem teszi ki a lakosság 50%-át, fehéren hagyta. Így be lehet azonosítani azon területeket, amelyek etnikailag keverték, de az nem derült ki, hogy hány etnikum él ott, melyek azok, és milyen arányba vannak jelen. Ezen fehér foltok leginkább a Délvidéken és Dél-Erdély középső részein jelennek meg a térképen, továbbá nagyon keskeny sávokban az etnikailag homogén tömböket határolják. Azon területek esetében, ahol egy adott etnikum 50-90% között van, nem derült ki, milyen más népcsoportok élnek ott. Ez a módszer első ránézésre jónak tűnik, viszont a megvalósítás nem a legjobb. Az egyes etnikumok által lakott terület nagyon el van nagyolva. Minél részletesebben ábrázolja egy térkép az etnikumokat, annál kevésbé fordulhat elő olyan ábrázolt terület, ahol nem tudjuk meghatározni az ott többségben élő etnikumot. Egy részletes színes térképen nagyon jól látszanak az etnikailag vegyes területek, így ha elég részletes, nem kell külön jelkulcsi elem a vegyes területek ábrázolására (mint például a Wallis-féle térképen a fehér foltok). Első ránézésre a kartográfia szabályait betartva készítette el a térképet, mégsem ad annyira jó képet az ország etnikai szerkezetéről, mint a magyar készítésű térképek. Sem a népsűrűség, sem a lakatlan területek nincsenek ábrázolva. Egy további probléma, hogy a népszámlálási adatok valószínűleg nem lettek szakszerűen előkészítve. Wallis 1918-ban leírja, hogy módosította a népszámlálási adatokat,²³ így a magyar és német anyanyelvű,²⁴ izraelita hitű lakosságot levonta a népszámlálásban megadott magyarok és németek számából.²⁵ Az első három népszámlálás során külön kategóriába sorolták a magyar és német anyanyelvű izraelita hitet követő lakosságot, így ez alapján következtetett arra,

23 Ez ellentmondásban áll Wallis 1916-ban tett állításaival.

24 A népszámlálás anyanyelvre kérdezett, nem nemzeti hovatartozásra.

25 Wallis 1918a, 157.

hogy a negyedik, azaz 1910-es népszámlálásban²⁶ hányan lehettek. A térképen látható kép még ezzel a „korrekcióval” sem jöhetne létre, így továbbra sem világos, hogy milyen egyéb módosításokat hajtott végre, ugyanis több helyen látszik, hogy a térkép egyértelműen hibás. A Felvidék északi részén 50-90% szlovákság van ábrázolva, míg a déli részén 90% feletti, miközben a valóságban északon volt a nagyobb arányú szlovák lakosság. Ugyanakkor a magyar–szlovák etnikai határ közelében 90% feletti szlovák lakosság van. A szlovákok számának korrekciójáról nem ír Wallis.²⁷ Az ezzel határos terület egy keskeny sávban vegyes lakosságot mutat (vagyis egyetlen etnikum sem teszi ki az 50%-ot), majd ettől délre 50-90% közötti magyar lakosságot, és csak ezt követi dél felé olyan terület ahol 90%-os magyarság él. Az nem világos, hogy a vegyes lakosságot ábrázoló terület milyen összetételű, ugyanakkor matematikai törvényszerűség, hogy ahhoz, hogy egyetlen nemzetiség se tegye ki legalább a lakosság 50%-át, legalább három nemzetiség kell ott éljen. Miközben levonja az izraelita hitet követő magyarokat és németeket a magyarság és a németiség számából, nem tünteti fel a zsidóságot mint külön nemzetet. Mivel a népességet bemutató térképeken minden esetben a területen élő össznépességet kell feltüntetni, akár több kategóriában is, ez ilyen formában egyértelműen szakmailag hibás gyakorlat.

Wallis készített egy külön térképet a népsűrűség bemutatása céljából, ezzel elismerve, hogy a népsűrűség ismerete fontos. Ez nem adja át annyira jól azt, hogy mely népesség mekkora mértékben van valóban jelen, ugyanis a két térképről ezt nem lehet annyira könnyen leolvasni, mint Teleki térképéről.

Összefoglalás

A magyar államvezetés és ezen belüli Teleki részéről egyértelműen látszik, hogy mindent megtett annak érdekében, hogy megpróbálja Magyarország veszteségeit minimalizálni. Egyértelmű, hogy a magyarok által készített térképek vol-

26 A szövegekörnyezetből feltételezzük, hogy az 1880-as népszámlálásra hivatkozik mint első népszámlálás.

27 Wallis 1918b, 269–276.

tak a legobjektívebbek és legrészletesebbek, miközben a győztesek által készített térképek elnagyolt és alacsony színvonalú munkák voltak. Ezt utólag még Amerikában is elismerték. Míg a győztesek sok esetben már meglévő munkákat használtak fel, addig a magyar tudósok rövid idő alatt csak erre a tárgyalásra készített kiváló munkákat akartak bemutatni. Az a tény, hogy ezeket nem vették figyelembe a győztesek, és a békekonferencia nyilvános szakaszában nem is nézték meg őket, nem von le semmit ezen anyagok szakmai színvonalából, ahogy Gróf Teleki Pál azon érdemeiből sem, ahogy megpróbálta ezeket eljuttatni a győztesekhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Martin. 1923.** Lawrence Martin: Preface. In: Count Paul Teleki: *The Evolution of Hungary, and Its Place in European History*. The Macmillan Company, New York, 1923. VII–XVIII.
- Memorial Volume of the Transcontinental Excursion of 1912., 1915.** Ismeretlen szerző: *Memorial Volume of the Transcontinental Excursion of 1912*. The American Geographical Society, New York, 1915. 31–40.
- Wallis 1916.** B. C. Wallis: Distribution of Nationalities in Hungary. *The Geographical Journal*, 47. (1916) 3. sz. 177–187. <https://doi.org/10.2307/1779298>
- Wallis 1918a.** B. C. Wallis: Rumanians in Hungary. *The Geographical Review*, 6. (1918) 2. sz. 156–171. <https://doi.org/10.2307/207478>
- Wallis 1918b.** B. C. Wallis: The Slaves of Northern Hungary. *The Geographical Review*, 6. (1918) 3. sz. 268–281. <https://doi.org/10.2307/207818>
- Wright 1952.** John Kirtland Wright: *Geography in the Making*. The American Geographical Society, New York, 1952. 199–200.

AGS Archives: Isaiah Bowman Teleki Pálnak 1919. július 23.-án írt levele. (nincs jelzet)

AGS Archives: Teleki Pál Isaiah Bowmannak 1918. december 25.-én kelteztet levele. (nincs jelzet)

RGS Library: RGS/CB8 (1911–20)

